

بررسی رشته مطالعات خانواده[□]

محمد اسحاقی*

دکتر

چکیده

هدف: نقد و بررسی رشته مطالعات خانواده. **روش:** اسنادی و کتابخانه‌ای. **یافته‌ها:** هرگونه سرمایه‌گذاری در خصوص خانواده، منافع فراوانی را برای فرد، خانواده و جامعه به ارمغان خواهد آورد. ساختار جمعیتی کشور، تغییرات فرهنگی، ارزشی و روابط خانوادگی، آمار ازدواج و طلاق، نیازهای اساسی جوانان، نشان‌دهنده اهمیت و ضرورت نگاه تخصصی و همه‌جانبه به امر خانواده است. طراحی نظام جامع مطالعات خانواده یا خانواده‌پژوهی از الزامات اساسی و محوری به ویژه در جامعه اسلامی محسوب می‌شود؛ زیرا کشور فاقد هرگونه نظام برنامه‌ریزی برای مطالعات علمی خانواده است. **نتیجه‌گیری:** این رشته با اینکه چند سالی است در برخی از دانشگاه‌ها دایر شده، اما مورد استقبال قرار نگرفته و عناوین و سرفصل‌های آن از کاستی‌های جدی رنج می‌برد. در این مقاله راهکارهایی از جمله: اصلاحات رشته، حذف درس تجزیه و ترکیب، آشنایی با کلیات علوم قرآن و حدیث، حقوق بشر، اقتصاد خانواده و همچنین تغییر عنوان مأخذ‌شناسی اسلامی به مأخذ‌شناسی خانواده، پیشنهاد شده است.

واژگان کلیدی: مطالعات خانواده، خانواده‌پژوهی، خانواده، پژوهش، ازدواج، طلاق.

▪ طرح مسئله

خانواده، موضوع کانونی و محوری در همه جوامع انسانی به ویژه جامعه اسلامی است و جایگاه رفیعی در آموزه‌ها و معارف الهی و اسلامی دارد. همچنین خانواده عمق راهبردی نظام اسلامی را نشان می‌دهد و بر این اساس باید تمام سیاستگذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات اجرایی در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی برای ارتقای نقش، جایگاه و توانمندی‌های خانواده، تقویت ارزش‌ها و حفظ مصالح آن باشد و در غیر این صورت، مشروع نخواهد بود؛ در حالی که به اعتقاد ویلیام گاردنر^۱، در غرب، اقدامات دولت‌ها به نوعی به رویارویی با خانواده و به عبارتی؛ به جنگ علیه خانواده منجر شده و بیش از گذشته بر دامنه این تضاد افزوده است. (گاردنر، ۱۳۸۶، ص ۲۱)

در اصل دهم قانون اساسی جمهوری اسلامی آمده: «از آنجا که خانواده واحد بنیادین جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق اسلامی باشد». همچنین با توجه به اهمیت خانواده، در مقدمه قانون اساسی نیز آمده: «خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه‌ساز اصلی حرکت تکاملی و رشدیابنده انسان است، اصل اساسی بوده و فراهم کردن امکانات جهت نیل به این مقصود از وظایف حکومت اسلامی است».

در این میان، برخورداری از دانش و علوم خانواده که علاوه بر تربیت نیروی انسانی متخصص و صاحب‌نظر، به بررسی و رصد وضعیت، مطالعه و پژوهش، سیاستگذاری، برنامه‌ریزی، ارزیابی عملکرد دستگاه‌ها و نهادهای مسئول و مرتبط با خانواده به صورت منظم و مستمر پردازد، از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای برخوردار است. لذا باید در نظام علمی و آموزشی کشور اعم از حوزه و دانشگاه، دوره‌ها، رشته‌ها و گرایش‌های مورد نیاز نظام خانواده تأسیس شود. با وجود اهمیت و ضرورت موضوع خانواده‌پژوهی، هم اکنون یک رشته در مقطع کارشناسی در برخی از واحدهای دانشگاهی دایر است که با نیازها و الزامات عرصه خانواده فاصله زیادی دارد. بر این اساس، هدف اصلی این نوشتار، ارزیابی رشته مطالعات خانواده در نظام آموزشی کشور است و به دو سؤال اساسی می‌پردازد: آیا در کشور نظام جامع مطالعات خانواده وجود دارد؟ چه میزان از اهداف تأسیس رشته مطالعات خانواده تأمین شده است؟ برای پاسخگویی به این سؤال، لازم است تحولات جمعیتی، وضعیت تشکیل خانواده، ارزش‌های خانواده، روابط خانوادگی،

1. William Gairdner

ازدواج، طلاق و... پرداخته شود.

▪ تحولات جمعیتی در ایران

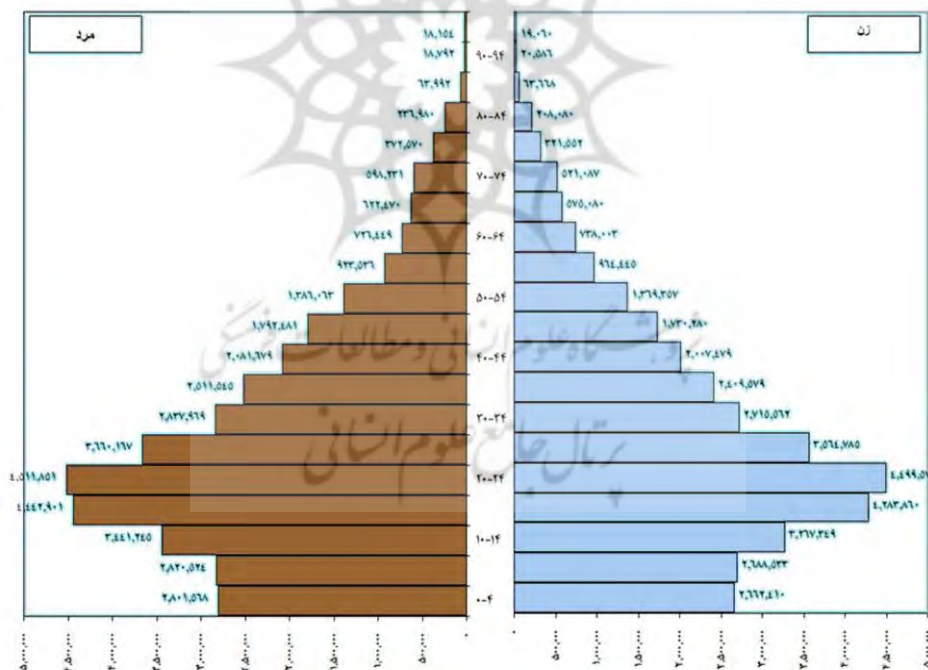
کشور ایران ساختار سنی جوانی دارد که از یک سو، موهبتی الهی و از سوی دیگر، موجب شرایط سخت فرآوری سرمایه انسانی برای انتقال ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی است. منابع انسانی برای تولید اقتصادی و پیشرفت و از همه مهم‌تر، حفظ شالوده‌ها و بنیان‌های اصلی و هویت اسلامی ایرانی و نیز فرصتی بی‌نظیر برای ارائه الگو و جامعه‌ای مستقل، پیشرفته و الهام‌بخش برای سایر ملل بر اساس معارف اسلامی تلقی می‌شود. آمارها نشان می‌دهد در ۴۵ سال اخیر، نسبت جمعیت جوان ایران (سن ۱۵-۴۵ سال) در مقایسه با کل جمعیت، در حال افزایش بوده و نسبت آن از ۲۳/۳ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۲۸/۳ درصد در سال ۱۳۷۵ و ۳۵/۴ درصد در سال ۱۳۸۵ رسیده است. مطابق سرشماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران، جمعیت کل کشور در این سال ۷۰/۴۷۲/۸۴۶ نفر بوده است که ۳۵/۴ درصد آن را جوانان تشکیل می‌دادند. هر چند نرخ جمعیت جوان کشور بالاست؛ اما اهمیت این گروه تنها به لحاظ انبوه جمعیتی نیست، بلکه تا حدود زیادی به ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جوانان برمی‌گردد. با این حال، افزایش روزافزون جمعیت جوان در ایران که از اوایل دهه ۱۳۷۰ آغاز و در اواسط دهه ۱۳۸۰ به حد نهایی خود رسید، از نیمه دوم دهه ۸۰ رو به کاهش گذاشته است، تا جایی که پیش‌بینی می‌شود در سال ۱۴۰۰ شمسی مقدار آن به کمتر از ۲۰ درصد برسد. (www.sabteahval.ir)

با توجه به نمودار ۱، جمعیت ۲۴/۹۶۳/۱۳۵ نفری ۱۵-۲۹ ساله، سطح عمده پایین هرم سنی جمعیتی کشور را در سال ۱۳۸۵ به خود اختصاص داده‌اند. در این میان، جمعیت ۱۶/۲۶۳/۳۷۴ نفری ۲۰-۲۹ ساله که مهم‌ترین گروه سنی هر جامعه از نظر فرهنگ‌سازی، تولید و نوآوری محسوب می‌شوند و در سن مناسب تشکیل خانواده و باروری قرار دارند، بیشترین سهم را در بخش پایین هرم سنی جمعیت کشور دارا هستند. بدین جهت از لحاظ جنسیتی نیز تقریباً تعادل بین زنان و مردان در جمعیت ۱۵-۲۹ ساله کشور در هرم سنی برقرار است.

جدول ۱: جمعیت جوان ۱۵-۲۹ ساله از کل جمعیت به تفکیک جنس در سال ۱۳۸۵

کل			عنوان
کل	پسر	دختر	
۷۶۱/۷۲۶/۸	۹۰۱/۴۴۲/۴	۸۶۰/۲۸۳/۴	۱۵-۱۹ ساله
۴۲۲/۰۱۱/۹	۸۵۱/۵۱۱/۴	۵۷۱/۴۹۹/۴	۲۰-۲۴ ساله
۹۵۲/۲۲۴/۷	۱۶۷/۶۶۰/۳	۷۸۵/۵۶۴/۳	۲۵-۲۹ ساله
۱۳۵/۹۶۳/۲۴	۹۱۹/۶۱۴/۱۲	۲۱۶/۳۴۸/۱۲	۱۵-۲۹ ساله
۷۸۲/۴۹۵/۷۰	۳۶۲/۸۶۶/۳۵	۴۲۰/۶۲۹/۳۴	جمعیت کل کشور
۳۵/۴۱	۳۵/۱۷	۳۵/۶۶	سهم جوانان ۱۵-۲۹ ساله از کل جمعیت کشور

(www.amar.ir)

نمودار ۱: هرم سنی - جنسی جمعیت در سال ۱۳۸۵ (www.amar.ir)

سهم جوانان ۲۹-۱۵ ساله از کل جمعیت کشور، ۳۵/۴۱ درصد؛ که ۳۵/۱۷ درصد سهم مردان جوان و ۳۵/۶۶ درصد سهم زنان جوان است. در بین گروههای سنی جوان، گروه ۲۴-۲۰ سال با ۹,۰۱۱,۴۲۲ نفر، بالاترین آمار را داراست. در سال ۱۳۸۵ گروه سنی ۲۹-۲۵ سال با جمعیت ۷,۲۲۴,۹۵۲ نفر، کمترین آمار را در بین گروههای سنی جوان داشته است. همچنین در بین سالهای ۸۹-۱۳۸۵ تعداد افراد ۲۹-۲۰ سال سیر صعودی داشته است و پیش‌بینی می‌شود در فاصله زمانی ۹۵-۱۳۹۰، این جمعیت کاهش یابد.

آمار سال ۱۳۸۹ تعداد جوانان ۲۹-۲۰ سال کشور را به تفکیک ۸,۸۲۰,۷۳۱ نفر زن و ۸,۹۶۸,۳۴۸ نفر مرد اعلام کرده است، به نظر می‌رسد بیشترین میزان را طی دوره ده ساله ۹۵-۸۵ به خود اختصاص دهد. بر همین اساس، کمترین میزان مربوط به سال ۱۳۹۵ خواهد بود.

از سال ۱۳۸۸ به بعد، جمعیت ۲۰ ساله‌ها در حال کاهش است. تعداد مردان به زنان در جمعیت ۲۰ ساله ورودی به هر سال از سال ۹۵-۱۳۸۷ در حال افزایش است و در سال ۱۳۸۶ تعداد زنان ۲۰ ساله، ۱۳۶ نفر بیشتر از مردان همین سن بوده است. در واقع؛ ۲۰ ساله‌های ورودی هر سال، در دهه ۹۵-۱۳۸۶، ۱۵/۴۳۵/۳۵۵ نفر جوان خواهد بود. لذا این جمعیت انبوه که در سن مناسب ازدواج و تشکیل خانواده قرار دارند، از اقبال هدف مطالعات خانواده است که نیاز به آموزش‌های جامع در سطوح مختلف دارند و نظام مطالعات خانواده در کشور باید ضمن برنامه‌ریزی همه‌جانبه و با استفاده از همه ظرفیت‌های آموزشی، پژوهشی، تبلیغی و ترویجی، آنها را تحت پوشش قرار دهد.

▪ ارزش‌ها و روابط خانوادگی

از اقدامات ضروری که در مطالعات خانواده باید انجام شود، سنجش وضعیت خانواده در ابعاد مختلف است. نگاهی به برخی از سنجش‌های انجام شده در این خصوص، اهمیت مطالعات خانواده را نشان می‌دهد. مطالعات و پیمایش‌های اندکی در خصوص سنجش وضعیت خانواده، ارزش‌ها و روابط خانوادگی در کشور انجام شده است؛ در حالی که باید پایش مستمر و پیوسته‌ای در این خصوص انجام شود و بر اساس نتایج به دست آمده، تغییر و تحولات، علل و عوامل و جهت‌گیری‌های آن شناسایی و در برنامه‌ریزی و اقدامات اجرایی مورد توجه قرار گیرد.

نتایج پیمایشی نشان می‌دهد: «نزدیک به سه چهارم جوانان (۷۳/۹ درصد) روابط والدین خود را با یکدیگر صمیمی، ۱۸/۸ درصد متوسط و ۳/۴ درصد غیر صمیمی دانسته‌اند. ۷۳/۳ درصد جوانان با این مسئله که پدر و مادر هر چند وقت یکبار با هم نزاع می‌کنند، اظهار مخالفت کردند و ۸۰/۲ درصد آنها معتقدند والدینشان در مورد مسائل با هم مشورت می‌کنند و ۷۹/۴ درصد پاسخ داده‌اند والدینشان از عقاید مشترکی

۱۱۹ بررسی رشته مطالعات خانواده

برخوردارند. در پاسخ به این سؤال: رابطه پدرتان با شما چگونه است؟؛ ۶۸ درصد پاسخگویان، رابطه خود با پدر را مناسب (صمیمی و خیلی صمیمی) و ۴ درصد این رابطه را نامطلوب (غیر صمیمی) ارزیابی کرده‌اند. پاسخگویان در برابر این سؤال: رابطه مادرتان با شما چگونه است؟؛ ۸۵ درصد این رابطه را مناسب (صمیمی و خیلی صمیمی) و ۲ درصد نامطلوب (غیر صمیمی) ارزیابی کرده‌اند. در مورد این جمله: خانواده به من اجازه می‌دهد در مورد مسائل مربوط به خودم، شخصاً تصمیم‌گیری کنم؛ ۸۴ درصد موافق و ۱۶ درصد مخالف هستند. ۸۷ درصد پاسخگویان معتقدند: والدینشان به خواسته‌های آنها اهمیت می‌دهند. ۷۳ درصد اذعان داشتند: والدینشان نسبت به اصول تربیتی فرزندان خود بسیار سختگیر هستند. ۸۱ درصد مخالف این گویه و جمله هستند: در خانواده من، به راحتی می‌توان قوانین والدین را زیر پا گذاشت. همچنین ۸۴ درصد مخالف این جمله هستند: در خانواده ما هیچ قانونی وجود ندارد. ۹۵ درصد پاسخگویان، در خانواده خود احساس آرامش و امنیت می‌کنند. ۸۵ درصد مخالف گویه: خانواده‌ام نسبت به من اعتماد ندارند، هستند و ۷۸ درصد نیز مخالف گویه: بعضی اوقات آرزو می‌کنم کاش در خانواده دیگری به دنیا می‌آمدم، هستند.

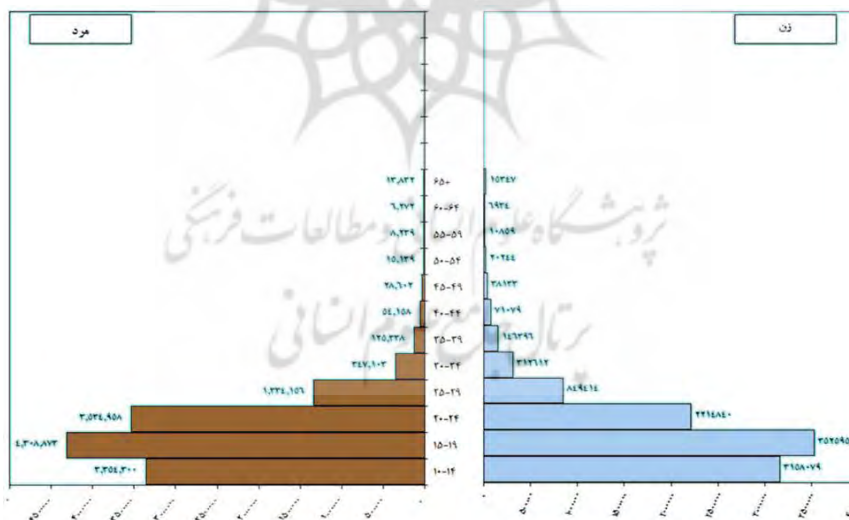
از نظر مقبولیت خانواده در نزد جوانان نیز توجه به این موارد جالب است: ۵۵ درصد، واقعاً خانواده خود را دوست دارند؛ ۸۱ درصد از اینکه عضو خانواده خود هستند، احساس سربلندی می‌کنند و ۸۵ درصد موافق این گویه هستند که: خصوصیات خانواده من، در مقایسه با خانواده‌های دیگری که می‌شناسم، بیشتر مورد قبول من است. در مورد روابط خویشاوندی و صله رحم، از پاسخگویان خواسته شد معلوم کنند: هر چند وقت یک‌بار با اقوام و خویشاوندان خود رفت و آمد می‌کنند. در پاسخ، ۴۲ درصد افراد هفته‌ای یک‌بار، ۲۸ درصد ماهی یک‌بار، ۱۷ درصد چند ماه یک‌بار، هفت درصد سالی یک‌بار و دو درصد نیز به این گزینه اصلاً اشاره نکرده‌اند.

۹۳ درصد افراد موافق گویه: خانواده‌ام همه تلاش خود را برای پیشرفت من به عمل می‌آورند، هستند. درباره درک شدن افراد به وسیله خانواده، ۲۸ درصد موافق و در مقابل، ۷۲ درصد مخالف هستند. ۸۹ درصد پاسخگویان معتقدند: تا کنون والدینشان راهنمای خوبی در زندگی برایشان بوده‌اند. ۸۹ درصد افراد نیز هنگامی که به مشکلی برخورد می‌کنند، روی حمایت والدینشان حساب می‌کنند. ۸۷ درصد از پاسخگویان نوشته‌اند: خانواده برای پیشرفت آنها زمینه مناسب را فراهم می‌کنند. ۸۹ درصد نیز موافق این گویه هستند که: خانواده‌ام به قدری به من خوبی کرده‌اند که نسبت به آنها مدیونم. (سازمان ملی جوانان،

بدون تردید یکی از کارویژه‌های جریان علمی مطالعات خانواده، انجام و بررسی نتایج این گونه مطالعات و پیمایش‌هاست. ولی تا کنون این گونه مطالعات یا در مراکز دانشگاهی انجام نشده یا کمتر انجام شده است و کمتر این پژوهش‌ها در کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

▪ ازدواج و طلاق

یکی از نیازهای اساسی جامعه جوان، ازدواج سازنده و تشکیل خانواده سالم و پایدار از طریق انتخاب همسر شایسته است که پیش‌نیاز ضروری آن، برخورداری از فرهنگ، دانش، آموزش و مشاوره خانواده قبل، حین و در دوران زندگی مشترک است. این مهم فقط از طریق وجود یک نظام جامع و نظام‌مند تعالی، تحکیم و استحکام خانواده امکان‌پذیر است. همچنان که از هرم جمعیتی ذیل (نمودار ۲) قابل دریافت است، جمعیت هرگز ازدواج نکرده کشور در قاعده هرم قرار دارند و بخش عمده آن، شامل مردان ۱۵-۲۴ سال است. زنان ۱۵-۲۴ سال با جمعیت ۳,۵۲۵,۹۵۶ نفر، بیشترین سهم را در میان گروه‌های سنی زنان هرگز ازدواج نکرده به خود اختصاص داده‌اند. در سال ۱۳۸۵، تعداد زنان ۲۰-۲۴ ساله هرگز ازدواج نکرده در کشور، ۲,۲۱۴,۸۴۰ نفر بوده است. همچنین تعداد مردان هرگز ازدواج نکرده در همین سال، ۳,۵۳۴,۹۵۸ نفر بوده است.

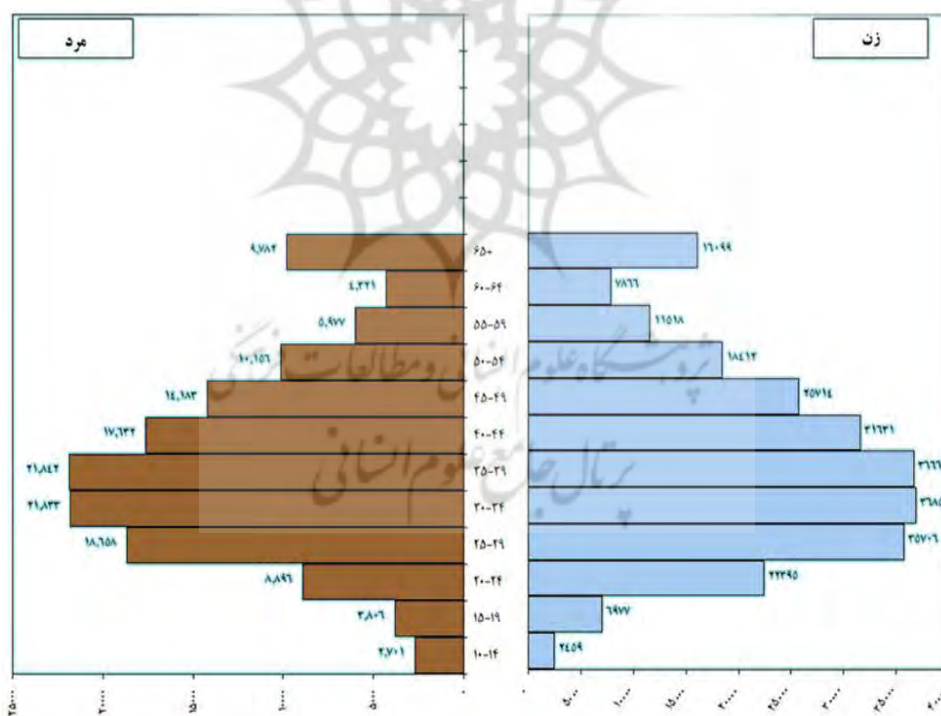

نمودار ۲: هرم سنی - جنسی جمعیت هرگز ازدواج نکرده در سال ۱۳۸۵ (www.amar.ir)

بررسی رشته مطالعات خانواده ♦ ۱۲۱

هرم سنی - جنسی ذیل (نمودار ۳) وضعیت جمعیت بدون همسر بر اثر طلاق را نشان می‌دهد. ۲/۷۰۱ نفر مرد و ۲,۴۵۹ نفر زن ۱۴-۱۰ ساله بدون همسر بر اثر طلاق در سال ۱۳۸۵ در کشور وجود داشته است. گر چه تعداد مردان این گروه سنی ۳/۳۵۴/۳۰۰ نفر و تعداد زنان ۳/۱۵۸/۰۷۹ نفر است و شاید تعداد واقعه طلاق در این گروه سنی در مقایسه با تعداد جمعیت آن، زیاد به نظر نرسد؛ ولی روند افزایشی طلاق در این گروه سنی، نگران‌کننده است. همچنین در گروه سنی ۳۵-۳۹ ساله، تعداد مردان و زنان بدون همسر بر اثر طلاق در حال افزایش است که نشان‌دهنده عدم تعادل در جمعیت بدون همسر بر اثر طلاق در گروه‌ها ی سنی مختلف است.

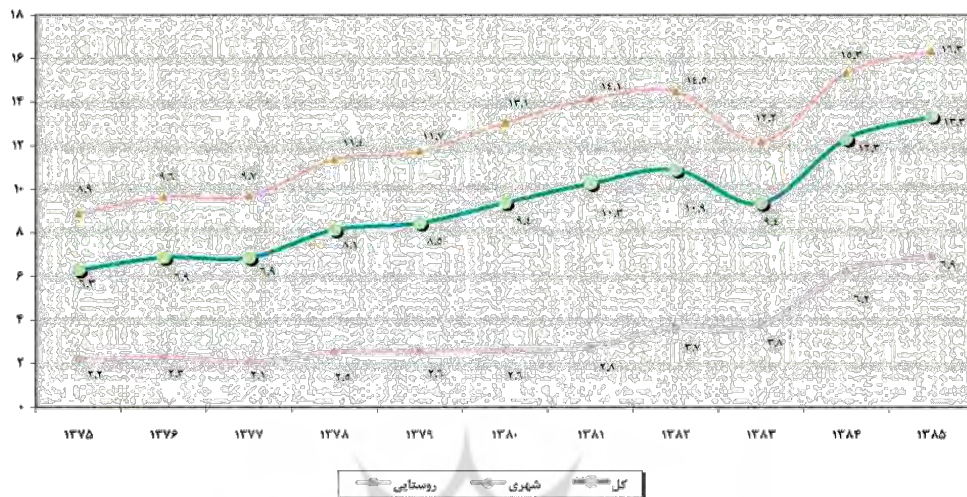
میزان طلاق (به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر) در دهه ۸۵-۱۳۷۵ روندی افزایشی داشته؛ به طوری که میانگین کل کشور از حدود ۶ نفر در سال ۷۵، به حدود ۱۳ نفر در سال ۸۵ رسیده است. متأسفانه این روند افزایشی در مناطق شهری و روستایی حاکم است؛ فقط در بین این سال‌ها کمترین آمار طلاق مربوط به سال ۱۳۸۳ بوده است.

نمودار ۳: هرم سنی - جنسی جمعیت بدون همسر بر اثر طلاق در سال ۱۳۸۵ (www.amar.ir)

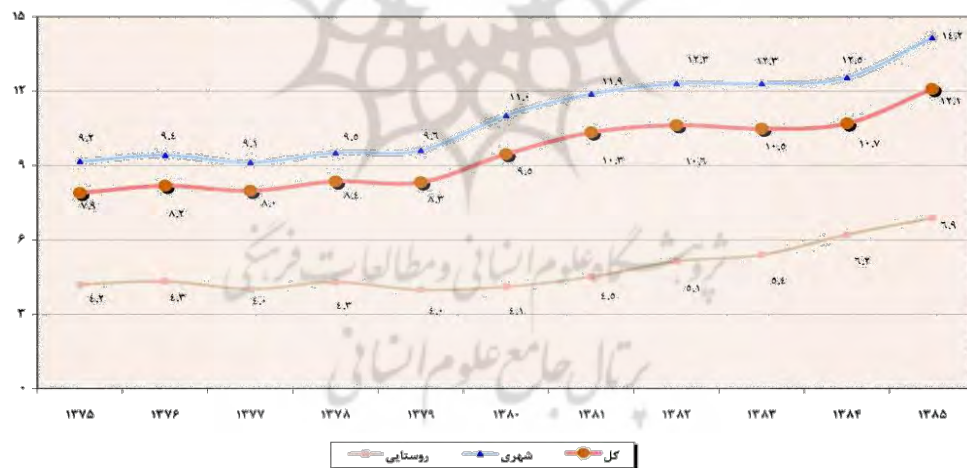
۱۲۲ ♦ معرفت در دانشگاه اسلامی ۴۸

مقایسه روند میزان طلاق کشور به تفکیک مناطق شهری، روستایی و کل کشور طی سالهای ۱۳۷۵-۸۵ (در هر ۱۰۰۰۰ نفر)

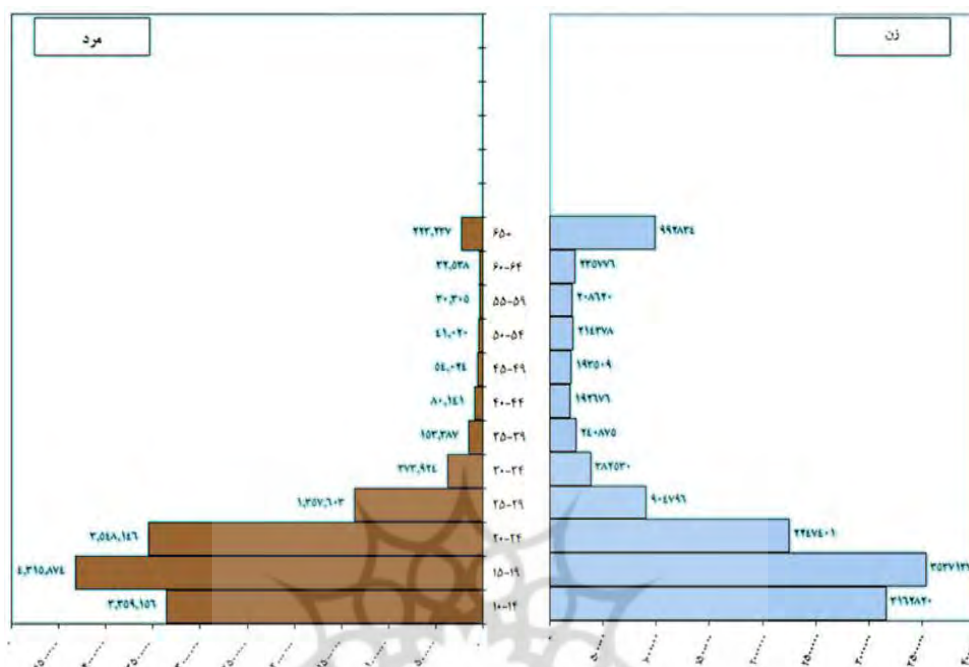
نمودار ۴ (www.amar.ir)

روند نسبت طلاق به ازدواج کشور به تفکیک مناطق شهری، روستایی و کل کشور طی سالهای ۱۳۷۵-۸۵

نمودار ۵ (www.amar.ir)

بررسی رشته مطالعات خانواده ♦ ۱۲۳

نمودار ۶: هرم سنی - جنسی جمعیت بدون همسر (کل) در سال ۱۳۸۵ (www.amar.ir)

در هرم سنی جمعیت بدون همسر کشور (نمودار ۶)، دو طرف هرم هم وزن نیست و عدم تعادل در گروه‌های سنی ۲۴-۲۰ سال و ۲۹-۲۵ سال مشخص تر است. نسبت طلاق به ازدواج طی سال‌های ۸۵-۱۳۷۵ روندی افزایشی داشته؛ به طوری که این نسبت در کل کشور از حدود ۸ مورد در ابتدای دهه، به ۱۲ مورد در سال ۱۳۸۵ رسیده و در مناطق شهری و روستایی این افزایش حاکم بوده؛ اما نسبت طلاق به ازدواج در روستا کمتر از ۵۰ درصد این نسبت در شهر است.

از تحولات دیگری که در سال‌های اخیر در روابط خانوادگی رخ داده و روند رو به افزایشی نیز یافته است، واقعه طلاق توافقی است. افزایش طلاق توافقی نشان‌دهنده معیوب بودن فرایند انتخاب همسر و عدم آگاهی لازم زوجین از یکدیگر در هنگام ازدواج، عدم درک صحیح از ازدواج و زندگی مشترک و فاصله گرفتن از دیدگاه‌ها و آموزه‌های دینی است. تقریباً ۳۰ درصد از تقاضاهای طلاق، به صورت توافقی انجام می‌شود که متأسفانه این آمار، در حال افزایش است. همچنین نزدیک به ۵۰ درصد از تقاضاهای طلاق، از طرف زنان و ۲۰ درصد نیز از سوی مردان صورت می‌گیرد.

۱۲۴ ♦ معرفت در دانشگاه اسلامی ۴۸

نکته مهم دیگر اینکه، بیشترین احتمال رخداد طلاق در چهار سال اول زندگی است. بر اساس اطلاعات مربوط به طلاق‌های انجام شده در سال ۱۳۸۵، تقریباً ۱۶ درصد طلاق‌های انجام شده، مربوط به ازدواج‌هایی با عمر کمتر از یک سال بوده است. ۱۴ درصد طلاق‌ها مربوط به ازدواج‌های یک تا دو سال، ۱۰ درصد مربوط به ازدواج‌های با عمر ۲-۳ سال و ۸ درصد نیز مربوط به ازدواج‌های ۳-۴ سال بوده است. به طور کلی، ۴۸ درصد از طلاق‌های ثبت شده در سال ۱۳۸۵، مربوط به کسانی است که از مدت ازدواج آنها بیش از چهار سال نگذشته است.

از آنجا که تقریباً ۵۰ درصد از طلاق‌های انجام شده در ۵ سال اول زندگی است و قریب به اتفاق آنها را جوانانی تشکیل می‌دهند که بیشتر تحصیلات عمومی را گذرانده‌اند، یا در حال تحصیل هستند، لذا ارائه آموزش‌های لازم در دوران تحصیل و نیز برخورداری آنان از مشاوران خانواده که در رشته‌های مرتبط با خانواده تخصص داشته باشند، می‌تواند نقش مؤثری در کنترل نرخ طلاق و کاهش آسیب‌های آن داشته باشد. جدول‌های ۲، ۳ و ۴، آخرین وضعیت ازدواج و طلاق را در کشور در ۹ ماهه سال ۱۳۸۹ در مقایسه با مدت مشابه در سال ۱۳۸۸ نشان می‌دهد.

جدول ۲: مقایسه آمار ازدواج در ۹ ماه سال ۱۳۸۹ با ۹ ماه سال ۱۳۸۸ و درصد رشد آن

درصد رشد	۱۳۸۹	۱۳۸۸
۰/۱	۷۲۸/۹۶۵	۷۲۸/۳۲۸

جدول ۳: مقایسه آمار خام طلاق در ۹ ماه سال ۱۳۸۹ با ۹ ماه سال ۱۳۸۸ و درصد رشد آن

درصد رشد	۹ ماه سال ۱۳۸۹	۹ ماه سال ۱۳۸۸
۷۵۰	۱۰۰/۸۳۷	۹۳/۷۶۹

جدول ۴: مقایسه نسبت طلاق به ازدواج در ۹ ماه سال ۱۳۸۹ با ۹ ماه سال ۱۳۸۸

۹ ماه سال ۱۳۸۹	۹ ماه سال ۱۳۸۸
۱۳/۸	۱۲/۹

بررسی رشته مطالعات خانواده ♦ ۱۲۵

چنانکه ملاحظه می‌شود در سال ۱۳۸۹ نیز روند رشد طلاق ادامه داشته، در حالی که ازدواج از رشد قابل ملاحظه‌ای برخوردار نبوده است. در ۹ ماه سال ۱۳۸۹، تعداد ۷۲۸۹۶۵ واقعه ازدواج در کشور به ثبت رسیده که نسبت به مدت مشابه سال قبل، ۰/۱ درصد افزایش داشته است. برابر آمارهای ثبت شده، میانگین سن ازدواج کشور برای مردان، ۲۶/۱ و برای زنان، ۲۲/۵ سال است. همچنین در ۹ ماه سال ۱۳۸۹ بیشترین فراوانی ازدواج در کشور (۱۲/۲۰ درصد) مربوط به زوجین هم‌سن است. در ۹ ماه سال ۱۳۸۹ تعداد ۱۰۰۸۳۷ واقعه طلاق در کشور به ثبت رسیده که نسبت به مدت مشابه سال قبل، ۷/۵ درصد افزایش داشته است. بیش از ۵۰ درصد از طلاقهای ثبت شده کشور در ۹ ماه سال ۱۳۸۹، مربوط به زوجینی است که صفر تا پنج سال اختلاف سن داشته‌اند. همچنین بیشترین طلاق ثبت شده، مربوط به مردان گروه سنی ۲۹-۲۵ سال و زنان ۲۴-۲۰ سال است که تعداد آن ۱۲،۱۹۴ واقعه می‌باشد. جدول شماره ۴ نیز نشان‌دهنده رشد یک درصدی نسبت طلاق به ازدواج در سال ۱۳۸۹ است. (www.sabteahval.ir)

▪ ضرورت رشته تحصیلی مطالعات خانواده

ترکیب و ساختار جمعیتی، وضعیت روابط خانوادگی، افزایش طلاق، بالا رفتن سن ازدواج و تجرد قطعی برخی از جوانان به ویژه دختران، دلالت بر اهمیت و ضرورت انجام مطالعه و بررسی‌های تخصصی و توجه به امر خانواده در تمام سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها دارد. بدون تردید برای انجام این مهم و هر گونه ایجاد تحول و برنامه‌ریزی برای دستیابی به اهداف تعیین شده در عرصه خانواده و افزایش توانایی‌های خانواده برای ایفای نقشهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اعضای آن، باید از ایجاد تحول در نظام آموزش نیروی انسانی و تولید علم، اعم از حوزه و دانشگاه در قالب رشته‌های آموزشی با عنوان «علوم خانواده یا مطالعات خانواده» اقدام کرد. در همین راستا، شورای فرهنگی اجتماعی زنان شورای عالی انقلاب فرهنگی اقدام به تهیه و تدوین برنامه آموزشی دوره کارشناسی «مطالعات خانواده» نمود و برنامه مذکور را در جلسه ۳۱۳ شورای عالی برنامه‌ریزی مورخ ششم اسفند ۱۳۷۴ تصویب کرد که از طرف وزارت فرهنگ و آموزش عالی برای اجرا به دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی ابلاغ شد. این رشته با همه چالش‌ها و فراز و فرودها، هم‌اکنون به نظام آموزش عالی کشور اضافه شده و دانش‌آموختگانی نیز داشته است. البته طی این مدت، تلاش‌هایی نیز برای بازنگری و اصلاح و تقویت آن از طرف گروه‌های آموزشی دانشگاه‌ها انجام شده است.

○ مفهوم مطالعات خانواده

مطالعات علمی خانواده در آغاز راه خویش است (برناردز^۱، ۱۳۸۴، ص ۱۷). این رشته علاوه بر ایران، در جهان نیز از پیشینه زیادی برخوردار نیست. علوم خانواده از موضوعات میان‌رشته‌ای در چارچوب علوم انسانی مرسوم است. از آنجا که خاستگاه علوم انسانی موجود، از غرب بوده، نارسایی‌های دارد و نیاز جدی به تحقیق، نوآوری و تولید علم بر مبنای فرهنگ و معارف اسلامی احساس می‌شود؛ زیرا معارف دینی که خاستگاه آن از علم مطلق الهی است، به تمام نیازهای انسان و جوامع انسانی از جمله خانواده و مناسبات اجتماعی، توجه داشته و دارای رهنمود است.

در تعریف رشته مطالعات خانواده آمده: «این رشته به مطالعات و بررسی سیستماتیک و علمی خانواده از دیدگاه فقهی، حقوقی، اجتماعی، روان‌شناسی بر مبنای تفکرات اسلامی خواهد پرداخت و مجموعه‌ای هماهنگ از فعالیتهای پژوهشی و آموزشی است که موجب احاطه و دستیابی دانشجو به آثار علمی، تهیه متون تحقیقاتی و نوآوری و کمک به تعمیق اطلاعات، پیشرفت و گسترش مرزهای دانش در زمینه خانواده خواهد بود». (مشخصات کلی، برنامه و سرفصل دروس دوره کارشناسی مطالعات خانواده، ۱۳۷۴، ص ۱)

○ اهداف رشته

□ اهداف کلی

- مطالعه خانواده از دیدگاه اسلامی به عنوان بنیادی‌ترین واحد اجتماع و منبع اصلی انتقال ارزش‌ها و سنت‌های اجتماعی و مذهبی؛
- مطالعه همه‌جانبه در ابعاد مذهبی، روانی، تربیتی، اجتماعی و حقوقی بر مبنای تفکر اسلامی به شکل منظم و نظام‌مند؛
- بررسی ساخت و کارکرد خانواده در ابعاد وسیع فرهنگ اسلامی؛
- جوابگویی به نیازها و مشکلات جامعه در خصوص خانواده با بررسی دقیق و علمی مراکز دانشگاهی.

□ اهداف جزئی

- تربیت و تقویت افراد کارشناس برای مشاوره و رسیدگی به مسائل خانواده در سطح کارشناسی؛

1. Jon Bernardes

بررسی رشته مطالعات خانواده ♦ ۱۲۷

- تقویت و توسعه مطالعات و تحقیقات دانشگاهی در زمینه مسائل خانواده که زی بنای آن، تفکرات و جهان بینی اسلامی باشد، در سطح کارشناسی ارشد؛
- کمک به تربیت افراد متخصص در امر خانواده با آشنایی به علوم روان شناسی، علوم تربیتی، علوم اجتماعی، فقه و حقوق در اسلام در سطح دکتری؛
- تقویت و تعمیق بخش های علمی و تحقیقاتی در مسائل خانواده به منظور تغییر.
تا کنون نسبت به ایجاد تحصیلات تکمیلی این رشته اقدام نشده و ذکر اهداف مربوط به این دوره ها، در حقیقت طرح نقشه راه آینده آن محسوب می شود که هنوز محقق نشده است. همچنین، هدف این رشته در مقطع کارشناسی، تنها تربیت و تقویت افراد کارشناس برای مشاوره و سرپرستی به مسائل خانواده در زمینه های ذیل است:

- تربیت و تقویت افراد کارشناس در زمینه حقوقی و اجتماعی؛
 - تربیت افراد کارشناس در مراکز مشاوره آموزش و پرورش و آموزش عالی؛
 - آموزش کارشناسان به منظور ایجاد کانون های مشاوره خانواده در کل جامعه؛
 - تربیت و تقویت نیروی مورد نیاز سازمان بهزیستی برای امداد و مددکاری.
- بر این اساس، دانشجویان باید در مقطع کارشناسی، با اصول، فنون و روش های مشاوره آشنا شوند.

□ تعداد واحدهای درسی

تعداد کل واحدهای آموزشی این رشته، ۱۳۵ واحد، شامل ۱۸ واحد دروس عمومی، ۶۳ واحد دروس تخصصی، ۴۴ واحد دروس اصلی و پایه و ۱۰ واحد دروس اختیاری است.
دوره کارشناسی مطالعات خانواده، در حقیقت تلفیقی از دروس دوره های کارشناسی چند رشته به شرح ذیل است:
الف) دروس اسلامی فقهی: ادبیات عرب، قواعد صرف و نحو عربی، تجزیه و ترکیب (ترجمه و درک متون عربی)، مآخذشناسی اسلامی، اصول فقه، آشنایی با کلیات علوم قرآنی و حدیث، دروس فقهی (متون تخصصی فقه ۱، ۲ و ۳)، فقه تطبیقی (قواعد فقهی)، آیات الاحکام (تفسیر موضوعی قرآن ۱، ۲ و ۳)، حقوق متقابل افراد خانواده (ارث، وصیت، طلاق، حدود، دیات، قصاص، شهادت)، انسان شناسی در اسلام و تربیت در اسلام؛
ب) دروس حقوقی: حقوق اساسی، حقوق مدنی (۱ و ۲)، حقوق بشر، حقوق جزای عمومی و اختصاصی؛
ج) دروس روان شناسی: روان شناسی عمومی، اجتماعی و تربیتی، آسیب شناسی روانی، بهداشت روانی، خانواده درمانی، روان شناسی رشد کودک، روان شناسی مرضی کودک و کودکان عقب مانده ذهنی؛

د) دروس علوم اجتماعی: مبانی جامعه‌شناسی (مفاهیم اساسی ۱ و ۲)، مبانی مددکاری اجتماعی، مبانی جمعیت‌شناسی، جامعه‌شناسی خانواده، جامعه‌شناسی روستایی، جامعه‌شناسی تاریخی خانواده، آسپشن‌شناسی اجتماعی، مددکاری اجتماعی کار با فرد (۱ و ۲)، آشنایی با حرفه مددکاری، بازدیدی از مؤسسات و پویایی گروه؛

ه) دروس علوم تربیتی: مسائل نوجوانان و خانواده؛

و) دروس اقتصادی: کلیات اقتصاد و اقتصاد خانواده؛

ز) دروس پای در رشته‌های مختلف: ریاضیات پای (۱ و ۲)، آمار و احتمال ۱، روش تحقیق نظری و عملی، زبان تخصصی (۱ و ۲) و کارورزی؛

ح) دروس جدید: نظری‌های خانواده در اندیشه‌های صاحب‌نظران اسلامی، خانواده در روایت، آشنایی با متون نظم و نثر فارسی در زمینه خانواده (۱ و ۲).

بخش عمده واحدهای درسی رشته مطالعات خانواده، از رشته‌های گوناگون علوم انسانی موجود در نظام آموزش عالی اخذ و در قالب رشته‌ای جدید ارائه شده است. از آنجا که هدف اصلی، تربیت کارشناس برای مشاوره و سرپرستی به مسائل خانوادگی است، لذا باید دروس مرتبط با مشاوره، همچون: اصول، فنون و روش‌های مشاوره، مشاوره در اسلام، مشاوره خانواده، مشاوره قبل، حین و بعد از ازدواج، مشاوره مذهبی و... به صورت تخصصی و حرفه‌ای در مجموعه دروس این رشته گنجانده می‌شد که با وجود نظر و ضرورت، هیچ عنوان درسی مرتبط با مشاوره چه به صورت کلی و چه به صورت تخصصی، پیش‌بینی نشده و از خلأهای جدی این رشته محسوب می‌شود.

اشکالی که در اخذ واحدهای درسی از نظر رعایت پیش‌نظر رخ می‌دهد، آن است که رعایت تقدم و تأخر اخذ دروس از نظر پیش‌نظر بودن یک درس برای درس دیگر در مورد دروس فقهی مختلف، اتمام دوره رشته را به نهم سال نهم می‌کشاند؛ در حالی که طول دوره کارشناسی در نظام آموزشی، ۴ سال تعیین شده است.

□ وضعیت کنونی رشته

بعد از استقبال اولیه در سال‌های نخست تأسیس، این رشته در سال‌های اخیر از رونق چندانی برخوردار نیست و حتی در برخی از واحدهای دانشگاهی، دیگر پذیرشی در این رشته صورت نمی‌گیرد و تقریباً همان مشکلاتی که در ابتدای راه‌اندازی وجود داشت، هم اکنون نیز دامنگیر دانشجویان و گروه‌های آموزشی در دانشگاه و دانش‌آموختگان در جامعه و بازار کار است.

○ نقد و بررسی رشته

عناوین و سرفصل‌های رشته مطالعات خانواده از ابتدای تأسیس، کاستی‌های داشت که البته در برخی از دانشگاه‌ها پیشنهادهایی برای اصلاح آن داده شد. تغییرات انجام گرفته در این رشته در محدوده تغییراتی بوده که در خصوص همه رشته‌های کارشناسی همچون اصلاح دروس عمومی و... به صورت یکسان انجام شده است. برای بررسی محتوای آموزشی رشته مطالعات خانواده، از دو روش ذیل می‌توان بهره گرفت:

□ تحلیل سرفصل‌های دروس

از آنجا که عناوین و سرفصل‌های این رشته، تلفیقی از رشته‌های موجود علوم انسانی است، لذا از نظر بومی و اسلامی بودن محتوای آن، با اشکالات جدی روبه‌روست و مشکلات علوم انسانی رایج در دانشگاه‌ها، در رابطه با عناوین و سرفصل‌های رشته مطالعات خانواده نیز صادق است.

- ادبیات عرب

این درس در مجموع با ۱۱ واحد، به قواعد صرف و نحو، تجزیه و ترکیب و ترجمه و درک عربی می‌پردازد. این درس پیش‌نیاز دروس فقهی و تفسیری است که به طور عمده در قالب متون تخصصی عربی ارائه می‌شود و باید دانشجویان را هم در درک مطلب توانمند کند و هم در استفاده از متون و منابع اصلی به آنان کمک کند؛ در حالی که این میزان آموزش قواعد عربی، توانمندی لازم را در دانشجویان ایجاد نمی‌کند. با این حال، در بررسی‌های انجام شده، پیشنهادهایی برای ادغام و حذف برخی از این دروس، همچون درس تجزیه و ترکیب، ارائه شده است.

- اصول و فقه

درس «اصول فقه» در خصوص چگونگی استنباط احکام اسلامی است و قدرت استنباط دانشجویان را در

فهم احکام فقهی و حقوقی و استدلال تقویت خواهد کرد. این مباحث گسترده، تخصصی و پیچیده در سه واحد ارائه می‌شود که در بهترین حالت، موجب آشنایی کلی دانشجویان با اصول فقه و برخی از مباحث آن می‌شود و انتظار اینکه آنان به قدرت استنباط احکام فقهی دست یابند، انتظار واقع‌بینانه‌ای نیست. دروس تخصصی فقهی هم در شش واحد ارائه می‌شود. سرفصل فقه ۱-، مربوط به «نکاح، حضانت و نفقات»، فقه ۲-: «وصایا و ارث» و فقه ۳-: «طلاق و حدود» است. مشکلات این دروس عبارتند از:

الف) مباحث فقهی مربوط به هر یک از این عناوین، از گستردگی زیادی برخوردار است، لذا امکان ارائه آن در قالب واحدهای دانشگاهی به طور شایسته فراهم نیست؛

ب) در برخی از دانشگاه‌ها از متون تخصصی استفاده نشده و مباحث به فارسی ارائه می‌شود و در نتیجه، دانشجویان با متون فقهی آشنا نمی‌شوند و به نوعی از سرفصل، ضوابط و قواعد موجود تخطی می‌شود؛

ج) واحدهای حقوقی با سرفصل مشابهی در این رشته ارائه می‌شود که موجب تکراری شدن دروس، دزدگی دانشجویان و عدم استفاده به‌یمن از فرصت‌ها می‌شود؛

د) ۱۲ قاعده فقهی در سرفصل قواعد فقه، معرفی شده که عملاً امکان ارائه همه آنها وجود ندارد و استادان می‌توانند به ذکر چند قاعده اکتفا کرده و همه قواعد را به صورت اختصار بیان می‌کنند. در نهایت، دستگیری به هدف تعیین شده برای این درس با مشکل مواجه می‌شود.

بنابر این، از آنجا که این دروس از گستردگی زیاد برخوردار بوده و مباحث فقهی مذاهب اسلامی و اختلاف آرا و نظرات فقها هم وسیع است، به نظر می‌رسد ارائه این درس برای دانشجویان ضروری نیست.

• علوم قرآنی و مضامین اسلامی

حداقل ۷ عنوان درسی با محتوای اسلامی در این رشته گنجانده شده است:

الف) «مآخذشناسی اسلامی»؛ این درس به ویژگی‌های کلامی منابع عربی و متون اسلامی اختصاص دارد؛ اگر چه بهتر بود دانشجویان بیشتر با منابع و مآخذ مربوط به خانواده و چگونگی استفاده از آنها در مطالعات و تحقیقات آشنا شوند.

ب) «کلیات علوم قرآنی و حدیث»؛ که با توجه به وجود دروس عمومی مرتبط با این مباحث، ضروری به نظر نمی‌رسد.

ج) سرفصل‌های درس «تربیت در اسلام (۱ و ۲)»؛ یعنی از حد کلامی بوده و لازم است به موارد کاربردی مرتبط به خانواده و اعضای آن پردازد که از این حیث، نظیر به تجدید نظر اساسی دارد.

بررسی رشته مطالعات خانواده ♦ ۱۳۱

د) به منظور آشنایی دانشجویان با حقوق خانواده از دیدگاه قرآن، سه عنوان درسی (هر کدام ۲ واحد) به تفسیری موضوعی قرآن اختصاص دارد: «تفسیری (۱)»: حقوق متقابل افراد خانواده؛ «تفسیری (۲)»: آلت و صریح، ارث و طلاق و «تفسیری (۳)»: آلت حدود، دلت، قصاص و شهادت. از جمله مشکلات این درس، علاوه بر گستردگی سرفصل‌ها، تکراری بودن آنها با مباحث دروس فقهی و حقوقی است که تبعات منفی دارد. ه) سرفصل‌های درس «انسان‌شناسی در اسلام»، مشابه سرفصل‌های درس «انسان در اسلام» است که در برخی رشته‌های علوم انسانی همچون مشاوره و راهنمایی، روان‌شناسی و... تدریس و به موضوعاتی همچون: اهمیت انسان‌شناسی، ماهیت انسان، حقیقت و اصالت روح، رابطه روح و بدن، کرامت تکوینی و اکتسابی، مقام خلیفه الله ی انسان و... پرداخته می‌شود. ضمن ضروری بودن ارائه این درس و محتوای آن برای همه دانشجویان، لازم است در محتوا و سرفصل‌های آن، به ارتباط این مباحث در خانواده و روابط خانوادگی و نقش آن در اصلاح و ارتقای جایگاه خانواده در جوامع انسانی و... پرداخته شود.

• حقوق

الف) «حقوق اساسی»: این درس با هدف آشنایی با جایگاه خانواده در حقوق اساسی ایران ارائه می‌شود و برخی اصول مرتبط با خانواده و زنان، همچون اصول ۱۴-۱۰، ۲۱-۲۰ و ۳۱-۲۸ به عنوان سرفصل این درس انتخاب شده است. اصل ۱۰ قانون اساسی، خانواده را واحد بنیادین جامعه اسلامی معرفی می‌کند و در حقیقت؛ اصل ویژه و اختصاصی خانواده است. اصل ۱۱ به موضوع امت واحده و اتحاد ملل اسلامی می‌پردازد و ارتباطی با مباحث خانواده نداشته و درج آن در سرفصل‌ها توجیهی ندارد. اصل ۱۲ و ۱۳، آزادی دیگر مذاهب اسلامی (حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی و زیدی) و اقلیت‌های دینی (زرتشتی، کلیمی و مسیحی) را به رسمیت شناخته و به آزادی بیوان آنان در عمل به مراسم مذهبی و احوال شخصی بر اساس مذهب و آیین خود اشاره می‌کند که این اصول به درستی در سرفصل گنجانده شده است. اصل ۱۴ به لزوم رعایت اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی در ارتباط با غی مسلمانان اشاره دارد و تبیین آن برای دانشجویان این رشته مناسب به نظر می‌رسد. اصل ۲۰ به برخورداری یکسان همه ملت (زن و مرد) از حمایت قانونی و حقوق انسانی، سرطری، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اشاره دارد. اصل ۲۱ حق دولت را به «تضمین حقوق زن در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی و انجام اموری همچون: ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احطای حقوق مادی و معنوی، حمایت مادران و ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کتین و بقای خانواده و...» موظف می‌کند. این دو اصل هم مرتبط با اهداف رشته است. اصول ۲۸-۳۱ به ترغیب مربوط به: آزادی در انتخاب شغل، برخورداری از حق تأمین اجتماعی، آموزش و پرورش

رایگان و مسکن است که برای آشنایی دانشجویان این رشته ضروری است. علاوه بر اصول مذکور، در مقدمه قانون اساسی نفی با توجه به اهمیت خانواده، بخشی به زن و خانواده اختصاص دارد که باید به سرفصل‌های این درس اضافه شود. می‌توان از کتاب دکتر صفائی و امامی (۱۳۸۳، ص ۱۵) به این منظور بهره برد. همچنین می‌توان به برخی دیگر از اصول همچون: اصل ۳۴-۳۵، ۴۳-۴۰ و... اشاره کرد که طرح آن برای دانشجویان این رشته لازم است.

ب) «حقوق مدنی (۱)، (۲)، (۳)»: سرفصل درس حقوق مدنی (۱) هیچ ارتباطی با مباحث حقوق مدنی مرسوم ندارد و به طور کامل به مباحث کلیات حقوق همچون: اوصاف حقوقی، قلمرو اجرای قواعد حقوق و... اختصاص دارد. لذا باید عنوان آن به «کلیات حقوق» تغییر یابد. در حقوق مدنی (۲)، دانشجویان با مباحث همچون: تابعیت، حضانت، قهومت و ارث آشنا می‌شوند. هدف این درس، آشنا کردن دانشجویان با امظافات حقوق زن و مرد در ولایت، قضاوت و شهادت تعیین شده است. سرفصل حقوق مدنی (۳) به مفهوم قرابت، نکاح، مهر، نفقه، تکالیف زن و شوهر نسبت به یکدیگر، طلاق و انحلال و فسخ نکاح اختصاص دارد. چون قانون مدنی و مباحث حقوقی خانواده مبتنی بر فقه شیعه است، مباحث مشترک و تکراری در دروس فقهی و حقوقی وجود دارد؛ لذا باید موضوعات فقهی و حقوقی خانواده به صورت تلفیقی و کاربردی ارائه شود و عنوان درس به «متون تخصصی فقهی و حقوقی» تغییر یابد و متناسب با سرفصل‌های جدید تدوین شود.

ج) «حقوق بشر»: با هدف آشنایی با حقوق بشر و حقوق کودک در ایران، بطنی‌ها و مثنای‌های بنی‌المللی مرتبط ارائه می‌شود و در سرفصل آن، عناوینی همچون: نهادها، مثنای‌ها و بطنی‌های مرتبط با حقوق بشر، اعلامی جهانی حقوق بشر، اعلامی اسلامی حقوق بشر قاهره، کنفرانس جهانی زن، حقوق کودک، کنوانسیون حقوق کودک و... دیده می‌شود. در حالی که آنچه برای دانشجویان ضروری است، آشنایی با بطنی‌ها و مثنای‌ها و قوانین بنی‌المللی اسلامی در حوزه خانواده است که بهتر است جایگزینی این درس شود.

د) «حقوق جزای عمومی» و «حقوق جزای اختصاصی»: در مجموع به ارزش چهار واحد به صورت احتظوی ارائه می‌شود. سرفصل‌های این دو درس به طور ناقص از رشته حقوق گرفته شده است. با این‌که هدف از ارائه درس حقوق جزای عمومی، «تفهیم اصول کاری حاکم بر حقوق کیفری ایران به دانشجویان و ایجاد نیروی استنباط و قدرت تجزی و تحلیلی موارد ثانوی و روتین قضایی» است؛ ولی تنها یک بخش مربوط به مسئولیت جزایی می‌باشد. لذا با توجه به محدودیت زمان و مباحث اندک، آشنایی جامع دانشجویان را با اصول حاکم بر حقوق جزایی ایران در پی ندارد. سرفصل درس «حقوق جزای اختصاصی» نفی منتخبی از مباحث گسترده است که در این رشته به بخشی از جرائم علیه اشخاص (قتل و سقط جنین) و علیه اموال (کلاهبرداری، خلالت در امانت و سرقت) اختصاص دارد. بهتر بود در این درس، به مباحث

بررسی رشته مطالعات خانواده ♦ ۱۳۳

مرتبط با حقوق جزایی خانواده همچون: دعاوی، جراح علی خانواده و... پرداخته می‌شد تا دانشجویان ضمن آشنایی با مفاهیم کلی حقوق جزا، به طور ویژه با مباحث جزایی خانواده آشنا شوند. همچنین ارائه یک درس جدید و کاملاً کاربردی که در آن، آخرین قوانین و مقررات کشور در حوزه خانواده بررسی و چگونگی استفاده از آنان به دانشجویان آموزش داده شود، ضروری به نظر می‌رسد که می‌توان از کتاب «قوانین و مقررات زنان و خانواده در جمهوری اسلامی ایران» بهره برد. (آریغدار، ۱۳۸۶، ص ۲۴)

• روان‌شناسی

«روان‌شناسی عمومی، روان‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی تربیتی، آسیب‌شناسی روانی، بهداشت روانی، خانواده‌درمانی، روان‌شناسی رشد کودکی، روان‌شناسی مرضی کودک، کودکان عقب‌مانده ذهنی و مسائل نوجوانان و جوانان»، در مجموع ۲۴ واحد برای این رشته در نظر گرفته شده که عتاً از سرفصل‌های رشته روان‌شناسی اخذ شده و هیچ‌گونه نوآوری و ابتنا ی بر نظریه و روان‌شناسی اسلامی ندارد و از این جهت با هدف اولیه تأسیس این رشته فاصله زیاد دارد. به همین سبب، بازنگری جدی در عناوین، سرفصل‌ها و متون این درس‌ها ضروری است. به عنوان نمونه، در سرفصل درس روان‌شناسی عمومی، مباحثی همچون «تاریخچه روان‌شناسی، مکاتب روان‌شناسی، روش‌ها ی تحقیق در روان‌شناسی، تأث ی وراثت و محیط بر رفتار، هوش، توزیع و تفسیر بهره هوشی، یادگیری و ...» ارائه می‌شود که محتوا، رویکرد و روش این‌گونه مباحث بر روان‌شناسی غربی استوار است.

• جامعه‌شناسی

بی‌تردید نظام اجتماعی اسلام از نظام‌های پیشرفته‌ای است که شناسایی و به کارگ ی آموزه‌های آن در ساخت و تنظیم روابط اجتماعی می‌تواند به حل معضلات جوامع انسانی کمک کند. بشر امروزی پیش از گذشته به الگوها و توصیه‌های الهی برای زندگی بهتر نیاز دارد. «با این حال، بسیاری از موضوعات اجتماعی از قلمرو کنکاش‌های محققانه به دور مانده و آن‌گونه که باید، ابعاد و زوایای آن از دیدگاه‌ها ی گوناگون مورد بحث و بررسی عالمانه واقع نشده است» (شرف‌الدین، ۱۳۷۸، ص ۲۳). با این حال در نظام دانشگاهی معاصر کمتر به جامعه‌شناسی با نگاه تخصصی پرداخته شده و به تعبیری می‌توان گفت از آن بیگانه بوده و تلاش زیادی باید برای تحقق این مهم صورت گیرد. مبانی جامعه‌شناسی - مفاهیم اساسی (۱ و ۲)، مبانی مددکاری اجتماعی، مبانی جمعیت‌شناسی، جامعه‌شناسی خانواده، جامعه‌شناسی روستایی، جامعه‌شناسی تاریخی خانواده، آسیب‌شناسی اجتماعی، مددکاری اجتماعی کار با فرد (۱ و ۲)، آشنایی با

حرفه مددکاری و بازدید از مؤسسات و پویایی گروه، در مجموع ۳۰ واحد است. از آنجا که مجموعه این دروس از سایر رشته‌ها گرفته شده، علاوه بر تداخل و مباحث تکراری، با مباحث و مسائل خانواده در ایران نیز ناآشنا و با ارزش‌های اسلامی و ایرانی فاصله دارد. بر این اساس، مجموعه سرفصل‌های این دروس نیاز به بازنگری جدی و اخذ رویکردهای دینی به مسائل خانواده دارد.

• علوم تربیتی

فقط یک درس در زمینه مسائل نوجوانان و خانواده در قالب ۲ واحد ارائه می‌شود. با توجه به نقش و کارکردهای تربیتی خانواده، شایسته بود که دروس تربیتی بیشتری بر اساس مبانی دینی و مرتبط با خانواده در این رشته گنجانده می‌شد.

• اقتصادی

دو درس «کلیات اقتصاد» و «اقتصاد خانواده» در ۴ واحد درسی ارائه می‌شود و از نظر مضمون، محتوا و نظریه‌ها، نسبتی با اقتصاد اسلامی ندارد.

• دروس پایه

بخشی از واحدهایی که در این رشته هست، دروسی‌اند که به صورت پایه در رشته‌های مختلف ارائه می‌شوند و بیشتر جنبه ابزاری دارند و از نظر محتوا چندان تعیین‌کننده نیستند. این دروس عبارتند از: ریاضیات پایه، آمار و احتمال، روش تحقیق نظری و عملی، زبان تخصصی (۱ و ۲) و کارورزی، که در مجموع ۱۵ واحد است.

• دروس ویژه رشته مطالعات خانواده

عناوینی که اختصاص به رشته مطالعات خانواده دارد و عبارتند از: «نظریه‌های خانواده در اندیشه‌های صاحب‌نظران اسلامی»، «خانواده در روایات» و «آشنایی با متون نظم و نثر فارسی در زمینه خانواده (۱ و ۲)» که در مجموع ۹ واحد درسی را شامل می‌شوند. در مصوبه وزارت علوم، هدف از درس اول، «آشنا ساختن دانشجویان با دیدگاه و نظریات اندیشمندان اسلامی در زمینه خانواده» است، ولی سرفصل ندارد و تا زمان تصویب، ابلاغ و راه‌اندازی رشته، سرفصلی برای آن تعیین نشده و مقرر شده بود در فرصتی دیگر اعلام شود. ولی بعد از ۱۶ سال، هنوز اقدامی صورت نگرفته است. بنابر این، در حالی که سرفصلی معرفی نشده و کتابی نیز به عنوان منبع درسی تعیین نشده است، ارائه این درس با مشکلات و ابهامهای بیشتری نسبت به

بررسی رشته مطالعات خانواده ♦ ۱۳۵

سایر دروس مواجهه است. در این میان، سرفصل درس «خانواده در روایات» با هدف «آشنا ساختن دانشجویان با روایات و ارشادهای معصومین (ع) در زمینه مسائل و نیازهای مختلف» به مباحثی همچون: «آداب معاشرت در خانواده، ملاکهای انتخاب همسر و حسن معاشرت» می‌پردازد؛ ولی با عنایت به عدم معرفی متن مشخصی برای تدریس و آموزش، ارزیابی آن با مشکل مواجه است.

○ اثربخشی رشته

با توجه به مطالب پیش گفته، این سؤال مطرح می‌شود که اثرگذاری این رشته چقدر است؟ به نظر می‌رسد، تصویب این رشته در مقطع کارشناسی و عدم تعریف آن در مقطع تحصیلات تکمیلی، در کنار عدم تعریف جایگاه مشخص در بازار کار و در یک کلمه، رها کردن آن در مطن انواع رشته‌ها و مقاطع، چهره‌ای ناکام از کارایی و اثربخشی این رشته و پاسخگویی به مطالبات جامعه و رفع نظرها ارائه کرده است. بر اساس اطلاعات موجود، در سال ۱۳۸۷ از مجموع ۳/۴۶۱/۴۹۶ دانشجو، تعداد ۱/۵۲۸/۴۰۰ نفر؛ ۴۴/۱۵ درصد در رشته علوم انسانی مشغول به تحصیلات بوده‌اند. تعداد دانشجویان گروه علوم انسانی طی دوره ۱۰ ساله ۸۳-۱۳۷۲ به طور متوسط حدود ۸ درصد در سال افزایش یافته و این رشد هر سال ادامه داشته است. در این مطن، تعداد دانشجویان رشته مطالعات خانواده در کل کشور، کمتر از هزار نفر است که در مقایسه با تعداد کل دانشجویان و حتی تعداد دانشجویان رشته‌های علوم انسانی، عددی ناچینی محسوب می‌شود و واضح است که برای رفع نظره‌های علمی حوزه خانواده - صرف نظر از مقطع (کارشناسی) تحصیلی این رشته، کارشناسی نمی‌تواند تأثیری گذار باشد و در یک برآورد واقعی و با در نظر گرفتن کمیت و کیفیت دانش‌آموختگان آن، در وضعیت فعلی اتفاقی در این حوزه نخواهد افتاد.

○ تحلیل متون آموزشی

یکی از کارکردهای تدوین و تصویب رشته‌های دانشگاهی آن است که همچون چارچوب و اصول راهنما، حداقل آموزش لازم و وحدت رویی را در دانشگاهها و مراکز آموزشی در سراسر کشور تضمین و از تشتت و سردرگمی در تدریس جلوگیری کند. این امر از طریق تصویب سرفصل‌های مصوب، شامل محورهای مباحث، عناوین و محتوا و معرفی متون و کتب علمی به عنوان منابع اصلی و فرعی تدریس، اعمال می‌شود. یکی از نواقص جدی سرفصل‌های رشته مطالعات خانواده این است که در آنها به منابع و کتب درسی اشاره نشده و هر یک از دانشگاهها، مدرسان و استادان به صورت آزاد و دلخواه جزوه، کتاب و متون آموزشی مختلفی را که

عموماً در رشته‌های دیگر ارائه می‌شود، به عنوان متن درسی برای تدریس و امتحان، انتخاب و به دانشجویان معرفی می‌کنند و همین امر، بررسی متون درسی این رشته اگر نه غنی ممکن، اما بسط مشکل می‌کند. هر چند هدف این رشته، تربیت مشاور خانواده اعلام شده است؛ ولی نه تنها هیچ واحد درسی در خصوص مشاوره خانواده در این رشته به دانشجویان آموزش داده نمی‌شود، بلکه در خصوص مشاوره به صورت عمومی نقی درسی پیش بینی نشده است؛ لذا امکان تربیت کارشناس مشاوره خانواده نقی بدین صورت منتفی است.

■ تحلیل و بررسی رشته

۵-۱. خانواده در جامعه انسانی و اسلامی از اهمیت بسیاری برخوردار است؛ لذا باید به همان میزان نیز به آن اهتمام ورزید. در این میان، داشتن نظام جامع مطالعات خانواده به منظور برنامه‌ریزی علمی در خصوص خانواده بر اساس آموزه‌های اسلامی از اهمیت زیادی برخوردار است. گرچه تلاش‌ها برای پژوهش، مطالعه و برنامه‌ریزی در امر خانواده توسط برخی نهادها صورت گرفته، ولی میزان اهتمام ورزیدن به امر خانواده در همه زمینه‌ها با میزان اهمیت آن، رابطه معکوس دارد و هم اکنون در کشور، نظام جامع مطالعات خانواده وجود ندارد.

۵-۲. متأسفانه اهداف در نظر گرفته شده برای تأسیس رشته مطالعات خانواده، تأمین نشده است؛ زیرا پیش شرط اصلی موفقیت در حوزه مطالعات خانواده، برنامه‌ریزی بر مبنای اصول علمی و بهره‌گیری از نتایج مطالعات و تحقیقات در برنامه‌ریزی‌هاست و پایه اصلی یک نظام علمی کارشناسی در حوزه خانواده، وجود نیروهای تحصیل کرده و متخصص در این حوزه است. برای تربیت نیروی تحصیل کرده و متخصص در زمینه مسائل خانواده، تنها رشته آموزشی موجود در نظام دانشگاهی، در مقطع کارشناسی است که با چالشهای فراوانی مواجه بوده و هیچ‌گونه ظرفیت و توانمندی برای تربیت و آموزش متخصصان و خانواده‌پژوهان ندارد. ۵-۳. از آنجا که رشته مطالعات خانواده در مقطع کارشناسی نتوانسته به اهداف تعیین شده برسد، لذا احتیاج به بازبینی اهداف اولیه و طراحی جدید دارد.

۵-۴. سرفصل‌های رشته مطالعات خانواده از کاستی‌های فراوان رنج می‌برد و ضروری است در اولین فرصت نسبت به اصلاح و تکمیل آن اقدام شود.

۵-۵. عدم آگاهی جامعه علمی نسبت به این رشته و مشخص نبودن وضعیت شغلی و آینده دانش‌آموختگان آن، از جمله مشکلات و چالش‌های رشته است که منجر به عدم گرایش داوطلبان به آن شده است.

▪ پیشنهادها

با توجه به بررسی‌های انجام شده و کاستی‌های فراوان و انباشته در حوزه مطالعات خانواده، در این نوشتار پیشنهادهایی در دو سطح ارائه می‌شود:

○ در سطح کلان مطالعات خانواده

- جریان علمی مطالعات خانواده در کشور باید توانایی و ظرفیت انجام اقدامات ضروری و لازم در خصوص خانواده را حداقل در محورهای ذیل داشته باشد:
- تدوین برنامه ملی مطالعات خانواده شامل ارائه سیاست‌ها، راهبردها، طرح‌ها، برنامه‌ها و اقدامات مورد نیاز نظام برنامه‌ریزی و اجرایی در خصوص خانواده؛
 - ارائه نظریه‌ها، اصول و مبانی خانواده بر اساس آموزه‌ها و معارف اسلامی؛
 - ارائه الگوها و سبک‌های مطلوب خانواده اسلامی- ایرانی؛
 - برنامه‌ریزی برای تربیت و آموزش نیروی متخصص در رشته مطالعات خانواده؛
 - ارائه شاخصهای خانواده در ابعاد گوناگون و رصد پیوسته و همه‌جانبه تحولات خانواده و مسائل آن؛
 - پایش مستمر میزان اثربخشی سیاست‌ها و برنامه‌ها در عرصه خانواده؛
 - انجام مطالعات پیمایشی و نظرسنجی در سطح ملی و استانی و تحقیقات بنیادی و کاربردی در خصوص خانواده؛
 - انجام مطالعات و تحقیقات تطبیقی به منظور بهره‌گیری از تجارب و دستاوردهای پژوهشی در حوزه خانواده در جهان؛
 - انتشار فصلنامه‌ها، مجلات تخصصی، آثار پژوهشی و مطالعاتی مرتبط با امور خانواده، تأسیس کتابخانه تخصصی خانواده در دانشگاه‌ها، مراکز فرهنگی، مساجد و اماکن عمومی و ایجاد بانک جامع مطالعات و اطلاعات خانواده؛
 - تأسیس مراکز تخصصی خانواده‌پژوهی در دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمی و مراکز علمی کشور؛
 - ایجاد رشته‌ای با گرایش مطالعات خانواده در مقاطع تحصیلات تکمیلی در حوزه و دانشگاه و حمایت از پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی در حوزه خانواده؛
 - برگزاری همایش‌ها، نشست‌ها و سمینارهای علمی مرتبط با مسائل خانواده؛
 - افزایش اعتبارات پژوهشی در حوزه مطالعات خانواده و حمایت از نهادهای مرتبط با مطالعات خانواده در بخش خصوصی؛

- کاهش فاصله رشته‌های علوم انسانی از جمله رشته مطالعات خانواده با نیازها و ارزشی‌هاکم بر جامعه؛

- توجه به مطالعات آینده‌نگرانه به منظور پایش و پیش‌بینی تحولات خانواده در حوزه‌های گوناگون؛

- طراحی و اجرای دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و میان‌مدت در مورد مسائل و موضوعات مرتبط با خانواده.

بخشی از این اقدامات را که ماهیت سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرایی دارند، می‌توان از سوی نهاد ملی خانواده (ستاد ملی زن و خانواده که اخیراً به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسیده، ولی هنوز به صورت رسمی فعالیت خود را آغاز نکرده است) و سایر نهادها و دستگاه‌های اجرایی به انجام رساند و بخشی دیگر نیز که ماهیت مطالعه، بررسی، تحقیق، آموزش و رصد، پایش و ارزیابی دارند، باید از سوی نهادها و مراکز علمی دانشگاهی و حوزوی به سامان رسد. به عنوان نمونه، سبک و آیین زندگی خانواده اسلامی- ایرانی، الگوی مناسبی برای برون‌رفت از بسیاری از معضلات و ناهنجاری‌ها و مشکلات پیش روی خانواده ایرانی است. این الگو، راهنمایی و پیام‌های مناسب و خوبی را برای قبل، حین و بعد از ازدواج و در ارتباط با همه اعضای خانواده و خویشاوندان ارائه می‌کند؛ به گونه‌ای که برای انتخاب درست و شایسته همسر، بر پایه کفویت، رعایت معیارها و ملاک‌های اصیل اسلامی، انتخاب همسر موجب شکل‌گیری خانواده‌ای مستحکم و بر مبنای احترام متقابل و مودت و رحمت می‌شود؛ با احتراز از هزینه‌های سنگین ازدواج و خودداری از تشکیل زندگی تجملی و رو آوردن به قناعت و مصرف بهینه، به ازدواج آسان، کم‌هزینه و زندگی سالم و دور از اسراف و اتراف دعوت می‌کند؛ زوجین را به حسن معاشرت فرا می‌خواند و کار در منزل را برای هر یک از آن دو، عبادت و موجب خوشنودی خداوند و ثواب در آخرت معرفی می‌کند؛ در هنگام بروز مشکل بین زوجین، آنها را از خشونت باز داشته، به جای تصمیم سریع و عاجل به جدایی، به صبر و مدارا و تحمل سوء خلق همسر فرا می‌خواند؛ در مورد فرزندان، قبل از ازدواج و در هنگام انتخاب همسر تا هنگام بارداری و طی دوران کودکی، نوجوانی و جوانی توصیه‌هایی برای والدین دارد؛ در مسائل تربیتی، علمی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی خانواده تأکید فراوان دارد و نسبت به رعایت حقوق و تکالیف والدین، فرزندان، اقربا و خویشاوندان، همسایگان و شهروندان و مسئولیت‌های دینی در ابعاد فردی و اجتماعی الزاماتی را طرح می‌کند که بسط آنها در این مجال نمی‌گنجد.

○ خاص رشته مطالعات خانواده

- با توجه به تأمین نشدن اهداف و انتظارات تعیین شده از راه‌اندازی رشته مطالعات خانواده در مقطع کارشناسی، پیشنهاد می‌شود: با توجه به شرایط کنونی، دانشجو پذیری نشود تا اصلاحات لازم در مقطع کارشناسی صورت گیرد و اقدامات مناسب برای راه‌اندازی رشته در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری انجام شود.

- در صورتی که تصمیم به ادامه پذیری دانشجو در مقطع کارشناسی باشد، باید اصلاحات لازم در عناوین و سرفصل‌ها انجام شود. در صورت لزوم حفظ سقف واحدها؛ حذف، ادغام، تقاطع برخی از واحدها، تغییر، اضافه و جایگزینی کردن برخی عناوین و سرفصل‌ها به شرح ذیل ضروری است:
- الف) حذف درس تجزیه و ترکیب و آشنایی با کلیات علوم قرآن و حدیث؛
- ب) تغییر عنوان و سرفصل «مآخذشناسی اسلامی» به «مآخذشناسی خانواده»؛
- ج) ادغام، تقاطع و تغییر سرفصل‌های درس «ترجیح در اسلام» به «ترجیح اسلامی در خانواده» از ۴ واحد به ۳ واحد؛
- د) ادغام و تقاطع واحدهای درس «مبانی جامعه‌شناسی» از ۴ واحد به ۳ واحد؛
- ه) تقاطع واحد درس «روان‌شناسی اجتماعی» از ۳ واحد به ۲ واحد؛
- و) اضافه کردن درس «مشاوره در اسلام»، «مشاوره قبل از ازدواج زوج‌های جوان» و «اصول و فنون مشاوره و تست و کاربرد آن در مشاوره خانواده»، هر کدام به ارزش ۲ واحد؛
- ز) حذف درس‌هایی همچون «حقوق بشر»، «اقتصاد خانواده» و «کودکان عقب‌مانده ذهنی».

منابع

- آرتیدار، طیبه (۱۳۸۶)؛ قوانین و مقررات زنان و خانواده در جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز زنان و خانواده ریاست جمهوری.
- برناردز، جان (۱۳۸۴)؛ درآمدی به مطالعات خانواده، ترجمه حسین قاضیان، تهران: نی.
- شرف‌الدین، سید حسین (۱۳۷۸)؛ تحلیلی اجتماعی از صلۀ رحم‌قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- صفایی، سید حسین و اسدالله امامی (۱۳۸۳)؛ مختصر حقوق خانواده، تهران: میزان.
- طرح ایجاد رشته مطالعات خانواده (مقطع کارشناسی) (۱۳۷۵)؛ تهران: شورای فرهنگی و اجتماعی زنان، کمیته فقه و حقوق.
- گاردنر، ویلیام (۱۳۸۶)؛ جنگ علی‌خانواده، ترجمه معصومه محمدی، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان مرکز مدیحه‌ی حوزه‌های علمی خواران.
- _____ مشخصات کلی، برنامه و سرفصل دروس دوره کارشناسی مطالعات خانواده (۱۳۷۴)؛ تهران: شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- _____ پیمایش ملی ارزشها، نگرشها و رفتارهای جوانان (۱۳۸۷)؛ تهران: سازمان ملی جوانان.
- _____ صورتجلسات بازنگری رشته مطالعات خانواده (۱۳۸۲)؛ تهران: دانشگاه الزهرا.
- _____ صورتجلسات بازنگری رشته مطالعات خانواده (۱۳۸۴)؛ تهران: دانشگاه آزاد اسلامی رودهن.

